

KRITISKĀ DOMĀŠANA

IZGLĪTĪBA,
MEDIJPRATĪBA,
SPRIESTSPĒJA

Prof. Maijas Kūles zinātniskajā redakcijā

Pētījums izstrādāts Latvijas Universitātē, sadarbojoties
LU Filozofijas un socioloģijas institūtam ar
LU Vēstures un filozofijas fakultāti,
LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāti,
LU Sociālo zinātņu fakultātes *UNESCO* Medijpratības un informācijpratības katedru.

Projekti:

Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā projekts “Medijpratības
un kritiskās domāšanas stiprināšana Latvijā” (2018. g.);
LU Attīstības projekts “Ar kritisku skatu uz kritisko domāšanu Latvijā” (2018. g.);
teorētiskās bāzes izstrādē sadarbība ar LU FSI bāzes un snieguma
finansējuma zinātniskajā projektā “Kritiskā domāšana, konkurētspēja,
inovācijas, globalizācija” (2016.–2018. g.) iesaistītajiem pētniekiem.

Zinātniskais pasākumu un izdevuma sagatavošanas koordinators:

Dr. phil. Māris Kūlis (LU FSI)

Projekta administratīvā realizācijas grupa:

Reinis Vilciņš (LU FSI), Georgijs Koņkovs (LU FSI)

Sadarbība ar LU VFF Filozofijas doktora studiju programmas studentiem

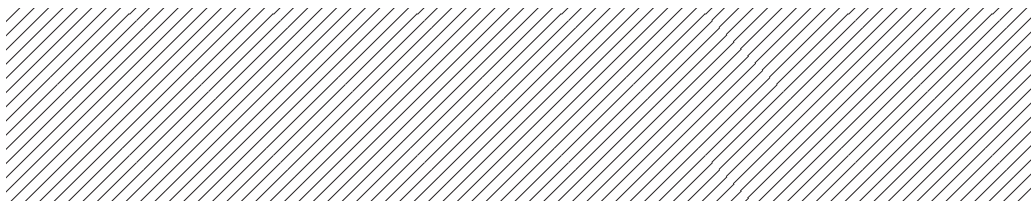
I. Andresoni, G. Vēju, T. Stepiņu un R. Vilciņu zinātnisko projektu īstenošanas satvarā.

Izdevuma zinātniskās recenzentes:

LUB direktora vietniece, vadošā pētniece Dr. phil. Ineta Kivle,

LU Sociālo zinātņu fakultātes pētniece Dr. phil. Anna Stepčenko

Izdevums apspriests un rekomendēts iesniegšanai Eiropas Komisijas pārstāvniecībai
Latvijā LU FSI Zinātniskās padomes sēdē 2018. gada 8. novembrī, protokols Nr. V12/06.

SATURS

1. DAĻA / 5

levads. Pētniecības aktualitāte,
nostādnes un pasākumi
Maija Kūle, Uldis Vēgners

2. DAĻA / 13

Kritiskās domāšanas attīstīšana
izglītībā Latvijā: situācijas analīze
un pilnveides perspektīvas
Zanda Rubene, Artis Svece

3. DAĻA / 25

Medijpratība un kritiskā domāšana.
Mūsdienu aktualitātes
Guna Spurava

4. DAĻA / 33

Kritiskā domāšana
spriestspējas veicināšanai
*Igors Gubenko, Maija Kūle,
Igors Šuvajevs, Rihards Kūlis,
Māris Kūlis*

5. DAĻA / 51

Ieteikumi lēmumu pieņēmējiem

6. DAĻA / 57

Ieteicamā literatūra

Maija Kūle

KRITISKĀ DOMĀŠANA LAIKMETA KONTEKSTĀ

Kritiskās domāšanas pamats ir **domāšana**, par kuru prāta (*mind*) filosofijā un epistemoloģijā ir daudz un dažādu viedokļu. Nav iespējams atzīt kritisko skatījumu bez domāšanas klātbūtnes, turklāt neangažētas, lielā mērā bezaizspriedumu domāšanas. Bet domāšana plašos horizontos ir laikietilpīga un pamatojas sapratnē. Uzskatīt, ka visi cilvēki pēc dabas ir domājoši, nav pareiza aksioma. Ir pārāk daudz noteicošo faktoru, kas liek sekot, pievienoties, ticēt, būt apmātiem utt. un kas nav atceļami dzīves sociālā un vēsturiskā rakstura dēļ.

Kritiskā domāšana kā personības pozīcija mēdz nonākt pretrunā sociālekonomiskām, birokrātiskām, šabloniskām nostādnēm, bet tas izraisa neapmierinātību visos, kam ir bijis jāpanāk plānotais pragmatiskais rezultāts, vai tas būtu darbaspēka specializācijas paaugstināšana, pilsoniskās sabiedrības aktivizācija vai sekošana oficiāliem politiskiem uzstādījumiem. Nereti sabiedrībā proponētās idejas ir nevis domāšanas un saprašanas, bet gan neapzinātu motīvu un personīgo interešu rezultāts. Jo vairāk sabiedrība novēršas no saprāta varas un

atdod varu “dvēseles stāvokļiem”, politiskām kaislībām, šaurām biznesa interesēm, jo tajā radušas idejas ir nedrošākas un domāšana — pazudusi.

Domāšanas maiņa ir grūtāks uzdevums nekā jaunu zināšanu iegūšana ar jau aprobētajām izziņas metodēm. Domāšanai piemīt sava veida sīkstums, pieņēmumu un ticības līmenis tai brīvi nepakļaujas. Neiropsiholoģijas atziņas pauž, ka attiecībā pret savu ķermeni cilvēkam ir skaidrāka pašuztvere jeb propriocepcija (*proprioception*) nekā attiecībā pret savu domāšanu. Pieņēmumi noslogo domāšanu un neļauj tai sevi pārzināt. Refleksija, kas piemīt apziņai, nereflektē par visu, kas tajā atrodams. Iet “atpakaļ pie pašām lietām” ir lielāka māksla nekā lielai sabiedrības daļai šķiet.

Nav noslēpums, ka civilizāciju, reliģiju, dažādu etnosu radītie konflikti sakņojas tajā, ka cilvēku domāšanai trūkst *propriocepcijas*. Zināšanu sabiedrība, kas par mērķi izvirza inovācijas ekonomikas stimulēšanai un zināšanu ekonomiku, nevis humanitārās zināšanas, dialogu un solidaritāti, nekādā veidā netiks galā ar konfliktiem. Gatavība

dialogam nozīmē atbrīvošanos no pieņēmu-
miem un pašuztveres ieviešanu domāšanā.

Domai ir vajadzīgs “spogulis”, kurā var
redzēt savas domas rezultātus. Dialoga
process var kalpot par šādu spoguļi, taču
ir jābūt gatavībai un vēlmei tajā skatīties.
Kritiskai domāšanai kā atbrīvotai ir jābūt
dialogiskai (nevis tikai iesaistītai diskusijās,
kas nemēdz atbrīvot no aizspriedumiem).

Lielu daļu cilvēku interesē viegli uztveramais,
virspusējais, kas nāk bez piepūles. Zināšanu
mehānisms darbojas kā vēlmju izziņa
praktiskas rīcības labad. Lielie aizspriedumi
mēdz būt saistīti ar makrokultūras līmeni.
Indivīdi dzīvo kopējās, pat manipulējošās
domas pasaulē daudz lielākā mērā, nekā pa-
šiem liekas. Tendence nivelēt daudzpusību,
intereses zudums par sistemātisku pieeju,
enkrātiskās valodas aplēpjošais raksturs ir
tikai daži no iemesliem, kāpēc daļa Latvijas
sabiedrības nevar pieņemt zinātni ar tās
ievirzi tvert sarežģītību un filosofiju, kas
uzsver kritisko skatījumu.

Arī mediji nemitīgi tiecas vienkāršot,
izvairīties no domāšanas horizontos jeb
daudzu dimensiju atklāšanas. Vienkāršāk ir
cēloņu vietā nosaukt iemeslus un neanalizēt
tālejošās sekas. Akrātiskās valodas lietojums
zināšanu aprakstos tiek uzskatīts par dze-
jisku liriku, metaforiskiem eksperimentiem,
lai gan nereti tieši šī valoda izsaka būtību,
bet enkrātiskā valoda — manipulē un melo.
Latvijā pārāk maz tiek aplūkots jautājums
par zināšanu saistību ar (ne)ētisku rīcību.

Pasaulē ir bezgala daudz liekas informācijas,
kas radīta, apkalpojot tukšus jēdzienus
vai neskaidras nostādnes. Ideoloģiskos

pavērsienus iedibina suģestējošās metafo-
ras (piemēram, kopš 20. gadsimta 90. ga-
diem — daudzveidības vienība, metanācija,
ilgtspējīgs, integrācija utt.) un pārspīlētā
politkorektumā iegremdēts stils. Kādu
brīdi jauniedibinātie vārdi pilda enkrātiskās
valodas papildināšanas lomu, bet pēc kāda
laika tie “sacietē” kā pierasts laikmeta dis-
kurs. Valdošajā diskursā “pareizi” runājošos
atpazīst politiski “pareizi” domājošie un
otrādi. Tikls ir nostiprinājies. Taču tur vairāk
realizējas varas funkcija, nevis filosofiski
izprasta kritiskā domāšana, kas atbrīvotu no
laikmeta diskursu valgiem.

Demokrātiski atbildīgā valstī vajadzētu nevis
delegēt varas tiesības apmātiem, varaskā-
riem, pašlabumu meklējošiem indivīdiem,
bet gan prast atšķirt labu no ļauna, melus
no patiesības, klišejistu *muldēšanu* no
saprātīgām programmām. Ir vajadzīgs
filosofijā sakņots un kritiskajā domāšanā
trenēts prāts.

Filosofijā pastāv ētikas aksioma: ir jābūt iegūto zināšanu cienīgam!

Lai sekmētu kritisko domāšanu, ir jāseko
labā/ļauņā, skaistā/neglītā, patiesā/melīgā,
zināšanu/neziņas un citu ētisku un estētisku
norišu situācijai sabiedrībā, jāanalizē un
jāveicina pozitīvi ievirzītas prakses, nenolie-
dzot to, ka pozitīvās tendences ir iespējams
atšķirt no negatīvajām (cinisms, nihilisms,
relatīvisms, skepticisms, šovinisms u.c.), kas
pavada ideoloģiski un negatīvi emocionāli
ievirzītu kriticismu.